

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
Cilt/Vol: 2, Sayı/Issue: 2, 2018, ss/pp.77-90

ISSN:2602-3792

ANKARA-TURKEY.

This article was checked by iThenticate.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

OSMANLI DEVLETİ'NDE PARA VAKIFLARININ MEŞRULUĞU TARTIŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Sabri Can SANNAV*

Uğur SEZER**

ÖZET

Vakıf kelimesi bir mülkü kamunun menfaatine veya bir hayır işine devamlı olarak terk etmek olarak ifade edilir. Para vakıfları ise bir gayrimenkul malın değil de belirli bir paranın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türüdür. Bu vakıflarda para “mütevelli heyeti” olarak adlandırılan ilgili sorumlu kişiler tarafından işletilir ve elde edilen kâr vakfın kuruluş amacına göre harcanırdı. Osmanlılar döneminde ulema, kazaskerler ve şeyhülislamıardan bir kısmı nakit para vakıflarının caiz olduğunu savunurken yine bu tabakadan bazı kişiler de para vakıflarının caiz olmadığını açıklayan eserler meydana getirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin ünlü simaları olan Çivi-zâde Muhyiddin Efendi ve kendisiyle aynı görüşü savunan İmam Birgivi para vakıflarının caiz olmadığını savunurken diğer taraftan Ebussuûd Efendi ve Sofyalı Bali Efendi gibi isimlerde para vakıflarının caiz olduğunu savunmuşlardı. Nihayetinde Ebussuûd Efendi'nin görüşleri dönemin geçer görüşü olmuş ve bu konuda bazı yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Para vakıfları, Osmanlı cemiyet yapısı içerisinde geçer görüş kazanmış ve bazı önemli görülen tartışmalara rağmen hem devletin hem de cemiyetiniolumlu yönde dikkatini çekmiştir. İşte burada yaptığımız çalışma bu konular üzerindeki tartışmaların hangi yönde seyrettiği ve ortaya bu konuda hangi problemlerin çıktığı üzerinedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, El-Mek: Sabri_Can@hotmail.com

* Dr. Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, El-Mek: ugursezer03260326@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Para Vakıfları, Ulema, Şer'i Hukuk, Şeyhülislam, Kadı.

AN ASSESSMENT OF THE LEGITIMACY OF CASH WAKIFS (CHARITABLE CASH FOUNDATIONS) IN THE OTTOMAN STATE

ABSTRACT

The word endowment is expressed as the permanent abandonment of a property to the public interest or to a charitable work. 'Cash wakif' (charitable cash foundations) are the kind of foundation which are formed by the endowment of a certain money rather than an immovable property. In these foundations, the money is run by the responsible persons called "board of trustees" and the profits obtained are spent according to the purpose of the establishment of the foundation. During the Ottoman period, while some of the *ulema* (scholars), *kadi-ul asker* (religious judges of the army) and *shaykh al-islam* (scholars of the Islamic sciences) argued that cash wakifs were permissible, some people from this stratum also wrote works explaining that money foundations were not acceptable. Famous figures of the Ottoman Empire, Çivi-zâde Muhyiddin Efendi and his advocate of the same opinion Imam Birgivi, argued that cash wakifs were not permissible, while others such as Ebussuud Efendi and Sofyalı Bali Efendi had argued that cash wakifs were licit. Ultimately, Ebussuud Efendi's views have been passed over as the prevailing opinion and some approaches have been put forward accordingly. Cash wakifs have gained a widespread acceptance within the Ottoman societal structure, and despite some noteworthy arguments, they attracted the positive attention of both the state and the community. The study we do here is about how the arguments on these topics were evolved and what problems have arisen in this regard.

Keywords: Cash Wakifs, Ulema, *Ecclesiastical Law*, *Shaykh al-Islam*, Khadi.

Giriş

Arapça asıllı bir kelime olan Vakf, "durdurmak", "alıkoymak" manalarına gelmekte olup terim anlamı olarak ise "bir kimsenin, Allah'a yakın olmak gayesiyle menkul veya gayrimenkul mal veya

mülkünü dîni ve sosyal bir amaç için tahsis etmesi” anlamına gelir(Kütükoğlu, 1994: 359).İslami literatürde ise vakıf, bir kişinin servetinin bir kısmını dinî, hayrî ve sosyal ihtiyaçların giderilmesi gibi mukaddes bir gaye uğruna ve Allah'a yakın olma niyetiyle, ebediyyen tesis(habs) etmek için yaptığı akittir (Kodaman, 1984: 96).Vakıf eserlerin bazıları dini, bazıları da içtimaî sahadaki ihtiyaçlara cevap vermek gayesi ile kurulmuştur. Kur'ân'da vakfa ait hiçbir sarih işaret bulunmamakla beraber, İslâm fakihleri muhtelif hadislere istinaden bu müesseseyi Peygamber zamanına icra ederler(Köprülü, 1983: 356).İslam hukukçuları vakfın gayesinin sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasında bu sayede de yaratıcı ile kul arasında bir yakınlık kurulduğu konusunda mutabıktırlar. Ancak fiili tatbikatta ve mezheplerin vakıf müesseselerine bakışlarında kendi aralarında bir görüş uyumsuzluğunun olduğu da bilinmektedir (Aslan, 2011: 13).

Vakıf ile ilgili kavramlara bakıldığı zaman literatürde vakfedilen mala “*mevkuf*”; vakfı idare edene “*mütevelli*”; mütevelliyi kontrol edene “*nazır*”; herhangi bir şahıs tarafından vakfın kuruluşu sırasında hazırlanmış nizamnameye ise “*vakfiye*” adı verilir. Vakfiye, vakfın kuruluş gayesini, bu gayenin gerçekleşmesi için ne miktarda menkul veya gayr-imenkul vakfedildiğini ve bunların nasıl işletileceğini, gelir ve giderlerinin hangi esaslar dâhilinde yapılacağını gösteren ve hâkim kararıyla tescil edilen yazılı bir vesikadır. Vakfiyeler, Osmanlı döneminde kadı siciline(Şer'îye Siciline) kaydedildikten sonra kesinleşirdi. İktisadî hayatı yakından ilgilendiren fiyat hareketleri ve geçim standartları hakkındaki bilgiler de vakıf kayıtlarında mevcut bulunmaktadır. Bu bakımdan herhangi bir dönemin iktisadî tarihi yazılacağı vakit vakfiyelerden faydalanılması gerekir. Aynı şekilde, İlhanlılar, Memluklar, Selçuklular ve diğer Türk devletlerine ait tarihî vesikalar arasında da sayısız vakfiye veya kayıt bulunmaktadır. Ortaçağ İslâm ve Türk devletlerine bakıldığı zaman genellikle takip ettikleri büyük idare prensipleri içerisinde ananeci ve muhafazakâr özellik var olup bu özellik vakıflarda da görülmektedir. Bu bağlamda vakıflar topluma mal olmuş hayrî ve sosyal hizmet müesseseleridir ve Müslümanların iktisadî ve içtimaî hayatlarında önemli roller oynamışlardır (Köprülü, 2013: 214-218).

Vakıflar, hayır ve iyilik yapmayı kolaylaştıran ve kurumsallaştıran kuruluşlardır. Vakıfların hedeflerinden birisi, toplum içerisinde ortaya çıkma ihtimali olan gelir dengesizliğinin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Bu sayede vakıflar, içerisinde buldukları toplumda sundukları olanaklar vasıtasıyla sosyal bütünleşmeye katkıda bulunurlar. Bu nedenle vakıfların

ekonomik yapıya etki etmek, istihdama katkıda bulunmak gibi birçok iktisadifonksiyonları bulunmaktadır (Akçay, 2016: 13). Bu doğrultuda, Osmanlı finans dünyasında XV. Yüzyıldan itibaren yeni bir finansman yöntemi görülür olmuştur. Bu yöntem içerisinde girişimciye ihtiyaç duyduğu nakdi sağlamak ve işlemde elde ettiği geliri hayır için harcamak temel faktördür. Bu doğrultuda ortaya çıkan vakıflara Para Vakıfları denilmiştir. Para Vakıfları finans çevrelerinden kabul görmeye beraber faiz ekseni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Vakıf konusu içerisinde Para vakıfları meselesi Osmanlı Devleti'nde özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda önemli tartışmalara sebep olmuştur. Bu makalenin konusu ise Para vakıflarının tanımını kısaca uygulamasını anlattıktan sonra Para Vakıfları üzerinde ortaya çıkan tartışmalar üzerine bir değerlendirme yapmaktır (Yavuz, 2007: 57).

A. Vakıf Sınıflandırmalarında Para Vakıflarının Yeri

Vakıf kelimesi genel olarak mevkûf yani, vakıf akdinin konusunu teşkil eden menkul veya gayr-i menkul malları anlatmak için kullanılmaya gelmiştir. Bu manada vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi; “*aynıyla intifa olunan*” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır ki bunlara “*Müessesât-ı Hayriye*” adı verilmekte olup, mâbedler, medreseler, mektepler, imâretler, zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, çeşmeler, sebiller ve makbereler bu cümledendir. İkinci kısım vakıflar ise “*aynıyla intifa olunmayan*” fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemlerini temin eden vakıflardır. Bunlara Osmanlılarda “*asl-ı vakf*” denmekteydi (Yediyıldız, 1997: 156). Aslında bunlara “*müstegillât-vakfiyye*” yani vakıf işletmeleri demek gerekir. İşte para vakıfları da geliriyle intifa olunan yani müstegillât adı verilen vakıflar grubuna girmektedir. Bu bağlamda Para vakıflarının ayırt edici özelliği asl-ı vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Meşruluğu ve nasıl işletileceği konusu fazlasıyla tartışmalı olan para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusu da muğlâktır. Ancak ulaşılan sonuçlara göre İstanbul'da 16. asrın ilk yarısında kurulan asl-ı vakıfların yarıya yakınının sadece nakit veya akarlarla birlikte nakit şeklinde olduğu bilinmektedir (Özcan, 2003: 10-14).

Para vakıfları aslen menkul vakıflar içerisinde yer almakla birlikte daha ziyade bir değişim aracı olarak kullanılmaları bakımından diğer taşınır mallardan ayrılır. Vakfın süreklilik özelliği ile gelir sağlama gayesinin menkul olma özelliğiyle

buluştuğu nokta para vakfıdır. Para vakıfları gelir sağlayan menkul vakfin kısmen de olsa klasik uygulamada tek örneğini oluşturur. Vakıflaştırılmış olan para bir taraftan doğrudan ihtiyaç sahibinin yararına kullanıldığı için hayrî vakıf özelliği gösterirken diğer taraftan da işletilmesi neticesinde vakfa gelir sağladığından dolayı müstegillât kapsamına girmektedir. Para vakıflarının böyle bir özelliği görülmektedir (Beyaztaş, 2016 : 153).

Fıkıh kitaplarında yeteri kadar önemli bir bilimsel mesele olarak ele alınmayan “*Nakit Para Vakfı*” meselesi, Osmanlı Devleti'nde uygulamada önem kazanması ve nakit para vakfının cevazı konusunda Osmanlı Şeyhülislamlarının(ulemasının) uzun süreli münakaşalarının yanı sıra vakıf paraların işletilmesi yollarından biri olan “*muamele-i şer'iyye*” usulünün İslam'ın yasak ettiği “*faiz*” konusuyla yakından ilgili olması gibi sebeplerden dolayı vakıf hukukunun en önemli mevzularından birisi olmuştur. Gerçekten de fıkıh kitapların da “*kendisini yok etmeyince menfaati hâsıl olmayan altın, gümüş ve yiyecek-içecek maddelerinin amme-i ulemaya göre vakfı caiz değildir.*” Bunun yanında bir kimsenin nakit veya mekilat gibi bir malını bilahare mislini almak üzere bir şahsa vermesine “*karz*” veya “*ikraz*” denir. Bir ödünç mukabilinde alınan nemaya ise “*rıhb (faiz)*” denilir. Faizsiz olarak verilen borca da “*Karz-ı hasen*” denilmektedir (Keleş, 2001: 191).

Bu noktada, taşınır malların vakfedilmesine müsaadeveren âlimlerden birisi İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'dir. Ayrıca büyük İslam âlimi Hz. Ebu Hanefî'nin öğrencileri olan İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine göre, menkul malların vakfı kayıtsız şartsız gayr-i menkule bağlı olarak caizdir. Buna bağlı olarak, Osmanlı Devleti'nde nakit para vakıflarının ekseriyeti paralarını bir akara bağlı olarak vakfederler ve vakıfnâmeyi/vakfiyeyi bu şekilde düzenlerlerdi. İmam Ebû Yusuf'un vakıf konusunda çok esnek davranmasının sebebi hukukçu olmasının yanı sıra ilk defa *kadiü'l Kudât (Kaduların Kadısı)* unvanı ile uygulamanın içerisinde resmi kadı olmasından kaynaklanmaktadır. İmam Ebû Yusuf bu vazifesi esnasında toplumsal gerçekleri görmüş ve kanun yaparken hem hükümet politikası ile devrin iktisadî ve sosyal şartlarını hem de dini prensipleri göz önüne almıştır (Semiz, 2016: 97).

B.Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Para Vakıflarının Yeri

Osmanlı tarihinde vakıf kuran ilk Osmanlı Padişahı Sultan Orhan'dır. Onun İznik'te kurduğu vakıf medresenin ilk müderrisi Davud-ı Kayserî olmuştur. Orhan Gazi ile başlayan Osmanlı

Selâtinvakıfları¹, bu hizmet yarışına giren diğer Osmanlı padişahları, devlet adamları ve halkın katılımıyla İmparatorluk toprakları üzerinde çoğalmıştır. Bu süreçte devletin maligücü zayıfladığı durumlarda aksayan hizmetleri yürütmek üzere vakıflar devreye girmişlerdir. Bu vakıflar arasında muhtaç kimseler nakdî yardımlar yapılması için tesis edilen para vakıfları da bulunuyordu (Şimşek, 1986: 208). Para vakıflarının Osmanlı'dan önce uygulandığına dair bilinen net bir örnek yoktur. Para vakıflarına dair bilgilere kaynaklarda II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet)'in saltanat zamanlarında tesis edilmiş para vakıflarına dair olarak rastlanılmaktadır. İstanbul tahrir defterlerine göre, Osmanlılardabilinen en eski tarihli para vakfına 1456 yılında rastlanılmıştır. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren 18. yüzyıla kadar yaklaşık 20.000 vakıf varken Cumhuriyet'e miras kalanların sayısı 5859'a düşmüştür (Türkoğlu, 2013: 190).

Nukûdun menkûl olması ve ebedilik vasfını taşıyıp taşımadığı konusu ihtilâflı bir mesele olduğu için Para vakıflarının varlığı hakkında âlimler arasında uzun yıllar boyunca tartışmalar görülmüştür. İlk tartışma Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı döneminde ve Sa'dullah Çelebi'nin 1533-38 yılları arasındaki Şeyhülislamlığı sırasında Anadolu Kadıaskeri olan Şeyh Mehmet Muhyiddin Efendi (Çivi-zâde) ile Rumeli Kadıaskeri Ebussuûd Efendi arasında başlamıştır. Dönemin ünlü simaları Ebussuûd Efendi, Sofyalı Şeyh Bali Efendi gibi kişiler para vakfının caiz olduğu üzerinde ısrarla durmuşlardır (Kurt, 2015: 28). Bu görüşün aksine 1528'de Şeyhülislam olan Çivi-zade ve kendisiyle aynı görüşü savunan İmam Birgivi ise nakit para vakfının caiz olmadığını ve vakıf edilmesinin “*şer’i şerife*” uymadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak nakit paraların vakfedilmesi tartışmalarına son noktayı koyan kişi Ebussuûd Efendi olmuştur.

Ebussuûd Efendi para vakıflarını menkul malların vakfedilebilmesi bağlamında ele almıştır. Hanefî fikhî görüşünde vakfedilen mallarda “*te’bid (ebedilik)*” şartı arandığından menkul malların vakfedilmesi genel kural olarak caiz görmemiştir. Ancak bu kuralın istisnası olarak İmam Ebû Yusuf, Hz. Peygamberin

¹**Selâtin Vakıfları:**Selâtin Arapça kökenli bir kelimedir.Sözlük anlamı olarak, Sultanlar anlamına gelmektedir. Selâtin Vakıfları ise Osmanlı Padişahları tarafından kurulan tahsisat ve irsad türünden vakıflar olup sahih olmayan vakıf türleridir. Burada devlete ait olan toprakları sadece Padişahlar ve vezirler serbestçe vakfetmişlerdir. Vakfın gelirleri ise devlet tarafından karşılanması gereken hizmetlere ayrılmıştır: Levent Gümen, *Türkiye’de Vakıfların Dünü Bugünü*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2014, s. 72-73.

uygulamasına dayanarak silah ve savaş atlarının vakfedilebileceğini ileri sürmüştür. İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ise “*teamül*” ölçütünü ele almış ve vakfedilmesi *teamül* haline gelmiş olan menkullerin vakfedilebileceğine dair görüş belirtmiştir. Paranın vakfedilmesini bağımsız olarak ele aldığı ve caiz olduğunu ileri süren Hanefi hukukçusu ise İmam Züfer olmuştur. Ebussuûd Efendi ise görüşlerini İmam Muhammed’in görüşlerine dayandırmıştır. Ebussuûd Efendi, İmam Muhammed’in görüşünden hareketle para vakfını temellendirmek için fıkıh kitaplarından nakillere yer verir. Burada alınan nakillerde geçen ortak husus, vakfedilmesi *teamül* haline gelen her menkulün İmam Muhammed’e göre vakfın konusu olabileceği noktasıdır. Ebussuûd Efendi’ye göre, parada emsalinin sürekliliği, ayn’ının sürekliliği gibi değerlendirilir. Vakfedilen para kredi kullananların zimmetinde ve müteşebbisin elinde bulunmakta vakfa da misliyle iade edilmektedir. Dolayısıyla paranın emsalinin sürekliliğini koruması (meblağ olarak varlığını sürdürmesi) diğer vakıf mallarının aynının sürekliliğini koruması hükmündedir. Sonuç olarak menkul vakfında temel kriter *teamül*ün oluşmasıdır. Buna göre, paranın da menkul olarak değerlendirileceği hususunda herhangi bir şüphe yoktur (Okur, 2005.46).

C. Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı

Para vakıfları hakkında tartışılan konulardan birisi de bu vakıfların kendilerine vakfedilen paraları hangi yolla işlettikleri sorunudur. Para vakıfları kendine özgün bir işleyiş tarzı ve para yönetimine sahiptir. Para vakıflarında hayriamaçlarla toplanan para fonu “*Karz-ı Hasen (Ödünç vermek)*”, “*Mudaraba(emek-sermaye ortaklığı)*”, “*Murabaha (vakıf para ile peşin mal alıp vadeli satış yoluyla kâr elde etmek)*” ve “*Bidâa (vakıf parayı hayır amacıyla işletip kârın tamamını vakfa vermek)*” gibi yöntemlerle işletilmiştir. Bu yöntemler içerisinde özellikle uygulamadaki sık görülmesi nedeniyle “*Murabaha*” yöntemi göze çarpmaktadır (Türkoğlu, 2013: 191). *Murabaha* ise İslam hukukunda şeriata uygun olarak yapılan bir satış şekli olarak tanımlanmaktadır. Burada *murabaha*, alış fiyatı veya maliyet üzerine bir miktar kâr ilave edilerek yapılan satış muamelesidir (Ülker – Toraman, 2012: 69). *Murabaha* yönteminin haricinde kullanılan yöntemlerden bir tanesi ise “*Mudaraba*” yöntemidir. “*Mudaraba yöntemi*”, kâr ya da zarar ortaklığı biçiminde sermayenin işletilmesidir. Bu işlemde taraflardan emeğini ortaya koyana “*Mudarib*” denilmektedir. Sermayesini koyan taraf ise “*Rabb-ul-mal*” sıfatıyla Para vakıflarıdır. Para vakıflarında işleyişi sağlayan ve

bahsedilmesigereken önemli yöntemlerden bir tanesi de “*Bidâa*” yöntemidir. Bu yöntemde sermaye veren kimseye “*mubdi*” ve alan kimseye de “*Müstebdi*” denilmektedir. Bidâa yönteminde Para vakfı finansman işleyişini gerçekleştirirken mülkiyeti de kendinde tutmaktadır (Kayahan–Görkaş, 2009: 217-218).

Diğer taraftan inceleme konumuz olan vakıf tesisin üzerinde önemle durulması gereken tereddütlü bir tarafı da vakfın faizle işletilip gelirleri tesisin hayır gayelerine sarf edilecek olan sermayesinin, Kur’an’ınribâyı (faizi) yasaklayan kesin hükümlerine rağmen bu maksatla kullanılabilmesi için müracaat edilmiş olan “*Mu’amele-i Şer’iye*” formülüdür. Bu vakıf paraların nemalandırılması, vakfın diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi bizzat vakıf kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlere bağlıydı. Bu hususta her vakıf kurucusu vakfiyesinde aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamakta idiler. Bu formül şöyle idi: “*Rehn-i kavi ve kefil-i meli yahut ikisinden biriyle onu, onbir buçuk hesabı ile muâmele-i şer’iyye ile bâ-yed-i müteveli ve her sene ‘ala vechi’l-halal istirbâh ve istiğlâl oluna*”. Bu cümle Bahaeddin Yediyıldız, Ömer Lütfi Barkan ve Mardaville Gökbilgin gibi iktisat tarihçilerine göre faizle para işletilmesi anlamına gelmektedir. Yediyıldız’a göre, bu kural basit olarak vakıf haline getirilmiş nakit paraların yüzde onbeşlik bir oranla faize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına gelmektedir. Fakat riba ya da faiz terimleri kullanılmak istenilmediğinden başka bir ifade tarzı tercih edilmiştir (Yediyıldız, 1986: 159). Ömer Lütfi Barkan’a göre ise haramdan kaçınılmak için genellikle başvurulmuş bu formül tamamen şekli bir takım hukukî hilelerden ibarettir ve bir anlatıma göre bizzat Peygamber tarafından tavsiye edilmiş ve İmam Ebu Yusuf tarafından kabul edilmiştir. Bu formül sayesinde paranın vakfedilmesi Şer’an haram olma mahiyetini kaybetmiştir. Bu yolla söz konusu vakıflarda sermayenin zayı olmaktan korunması için konmuş olan şartlar arasında ise hesapların her sene başında yenilenmesi, sağlam rehin ve mallı kefil bulunmadıkça kimseye ödünç para verilmemesi, fakir ve müflisten kaçınılması gibi şartlar vardır. Bu şartların yanında kadı, müderris vesair devlet adamları ile askerler, seyyitler ve kadınlarla muamele yapılmaması gibi şartların olması da dikkat çekicidir (Barkan, 1966: 40-41). Ancak Abdülaziz Bayındır, Hamdi Döndüren ve Ahmet Akgündüz gibi modern fukaha ise iktisat tarihçilerinin fikhin karmaşık terimlerini anlamadıklarını ileri sürerek bunun faiz olmadığını ileri sürmektedirler (Çizakça, 1993: 70).

D. Osmanlı Toplumunda Para Vakıfları Üzerindeki Tartışmalar

Para vakıfları konusundaki münakaşa ve ihtilaflar canlı ve sert olmuştur. Bu konuda olumlu ve olumsuz görüş bildiren taraflar birbirlerini bid'atçılıkla itham etmişlerdir. Vakıfların ve para vakıflarının dayanağı İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'in "*İhbes aslehuve sebbil semerehu (aslını elinde tut meyvesini yani gelirini hayır yoluna sarfet)*"(Hadisin kaynağı hadis kitaplarından belirtilir) şeklindeki hadisinde bulunmuştur (Çağatay, 2006: 46). Bu hadis bâz alınarak Osmanlı Devleti'ne has bir yapı olarak oluşturulan Para vakıfları konusundaki tartışmanın habercisi ise İbn Kemal olmuştur. İbn Kemal, muhtemelen kendi döneminde yeni yeni gündeme gelmeye başlayan para vakıflarının meşruiyeti meselesine yönelik olarak kısa bir risale kaleme almıştır. İbn Kemal kendisine ait olarak gösterilen "*Risale fî Cevâz-ı Vakfi'd-Derâhim ve'd-Denâir*" isimli risalede para vakfetmenin caiz olduğunu savunmuş ayrıca bir kadı tarafından verilen hükmün bir başka kadı tarafından bozulamayacağı hususunu hatırlatarak uygulamada sıkıntı ve karmaşaya yol açılmasını engellemeye çalışmıştır. İbn Kemal'in konuyu özet bir şekilde ele alıp, birkaç nakille sonuca varmak istemesi sebebiyle ilmi derinlikten uzak gibi görünen bu risalesi türünün ilki olması açısından önemlidir. Kısa olması konunun tartışma gündemine henüz yeni yeni girmeye başladığının bir göstergesidir. Nitekim konuyla ilgili esas tartışmalar, İbn Kemal'in vefatından yaklaşık on yıl sonra Çivi-zade Mehmet Muhyiddin Efendi ile Ebussuûd Efendi arasında cereyan etmiş, Çivi-zade para vakıflarının yasaklanması yolunda gayret sarf ederken Ebussuûd Efendi'de cevazına hükmetmiştir. Devrin diğer önde gelen âlimleri de yazdıkları risale ve mektuplarla veya verdikleri fetvalarla tartışmaya katılmışlar ve çoğunlukla para vakıflarının meşruiyeti yönünde görüş belirtmişlerdir (Özcan, 2000: 31-32).

Para vakıflarına şiddetle karşı çıkanlar arasında belki de ilki, Çivi-zade Muhyiddin Efendi'dir. O, şeyhülislamlık makamından alınarak, tenzilen, Rumeli kazaskerliğine tayin edildikten sonra, Rumeli'de para vakıflarını yasaklayarak cemiyette bazı huzursuzlukların doğmasına sebep olmuştu. İmam Züfer'in görüşlerinden amel edilemeyeceğini savunan Çivi-zade Muhyiddin Efendi para vakıflarını yasaklamaları için bu çeşit vakıfların gayr-ı meşru' olduğunu gösteren fetvasını idari ve dini sorumlulara göndermişti. Zamanın şeyhülislamı Ebussuûd Efendi bu olay üzerine duruma müdahale ederek, asırlardır halkın faydasına çalışmış ve yerleşmiş olan vakıf müessesesinin lüzumunu

açıklamıştır. Böyle faydalı bir müesseseyi yok ederek, asırlardır yerleşmiş olan idari ve içtimai düzeni alt-üst etmemek gerektiğini söyleyerek bu meseleyi halletmek gayesi ile geçmiş ulemanın görüşlerine ve muteber kaynaklara dayanarak “*Risale fi vakfi'l menkûl*” adıyla bir risale telif etmiştir. Ancak Çivi-zade, bu risaleye bir reddiye yazarak padişaha sunmuş ve para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır (Özcan, 1999: 125-155).

Yine bu sıralarda, ulemanın ileri gelenlerinden Sofya Halvetiye tarikatına mensup Şeyh Bâli Efendi de devrin padişahı Kanuni'ye, Çivi-zade'ye ve Şah Çelebi'ye yazdığı mektuplarla para vakıflarını yasaklamanın anlamsızlığına ve bunun vakıf sisteminde yol açacağı tahribata dikkat çekmiştir. Bâli Efendi'nin konu ile ilgili toplamda üç ayrı mektup metni mevcuttur. Bahaeddin Yediyıldız'ın bazı satırlarını sadeleştirerek verdiği metnin bir kısmında Bâli Efendi Çivi-zade'ye: “*Mümin kardeş, Rumeli'nin bazı imâretlerinin, bazı mescidlerinin ve medreselerinin, camilerinin birçoğunun gelir kaynakları nakit paralardan ibarettir. Bütün bu kuruluşların ahır olmasına karar verildi. Bundan böyle onları imar etmek çok güçtür. Şehir ve kasabaların sularına âit vakıflar, nakit paralardır. Bunların kurumasına karar verildi. Bundan böyle, onlara su getirmek mümkün değildir. Ayrıca, öyle yerler mevcuttur ki, oralardan ne iman vardır ne de din. Bu yörelerin halkı hayvanlar gibi hayat sürmektedir. Para vakfının yasaklanmasının neticesi budur. Bilmiş olasın ki onları bunca sevaptan alıyorsun!*” diye yazmaktadır (Yediyıldız, 1984: 14). Ayrıca Osman Keskiöğlü'nün “*Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu*” isimli makalesinde Bâli Efendi'nin bu mektubunu daha ayrıntılı bir şekilde görmekteyiz. Burada Bâli Efendi, Çivi-zade'ye: “*Mümin kardeş, bir kimse: kuzâtın kitaplarında tayin olunandan ziyade nikâhtan ve hüccetten ve gayriden aldıkları haramdır, dese küfür kokusu vardır. Zira teâmül-i nâas câri olmak icmâ mertebesindedir. Sünnet ile olmuştur. Hüccet-i kâatiadır. Vakf-ı nükudun sıhhatine de İmam-ı Hasan'dan ve İmam-ı Züfer'den (Rahimehumallahu) nakil vârid oldu. Fukahânın fetvâ kitaplarında (ve bihî yüftâ) denildi. Ve teâmül-i nâas câri oldu. Bir kimse bu meseleye bâtil ve haramdır dese, ne fikr edersin? Hiç ola mı ki, hiç kimse sağlık ile kurtula. Onun hakkında evlâ bulur ki tevbe ve istiğfâr eyleye*” şeklinde yazarak Çivi-zade Muhyiddin Efendi'nin Para vakıflarına olan tavrını ağır bir şekilde eleştirmiştir (Keskiöğlü, 2006: 93).

Para vakıfları hakkındaki tartışmalar bu derecede sert bir biçimde geçmiş ve 1547 yılında Çivi-zade Muhyiddin Efendi'nin

vefatı ile beraber Para vakıfları tekrardan serbest bırakılmıştır. Ancak ne var ki tartışmalar son ermemiştir. Bu dönemde ulemadan Çivi-zade'nin görüşlerini benimseyen İmam Birgivi bu tartışmaları devam ettirmiştir. Birgivi para vakıfları konusunda risaleler kaleme almıştır. Para vakıflarının yasaklanmasını isteyen Birgivi ilk olarak 1560 yılında *"İnkâzü'l Hâlikin"* isimli bir risale kaleme almıştır. Ancak Birgivi'nin bu konuyla ilgili en önemli risalesi *"Seyfun Sârimun fî Adem-i Cevâz-ı Vakfi'd-Derâhim ve'd-Denânîr"* isimli risalesidir. Ebussuûd Efendi'nin Para vakıflarını serbest bırakmasını doğrudan bu risalede eleştiren Birgivi vakıf ile para vakıflarının uyuşmadığını ve Para vakıflarının caiz olmadığını belirtmektedir. Ancak bu risale Ebussuud Efendi'nin nazarında pek dikkate alınmamış ve Para vakıflarının serbestiyeti devam etmiştir (Uzunpostacı, 2006: 63).

SONUÇ

Vakıf tabiri literatürde İslamiyetin ilk zamanlarından beri var olmakla beraber vakıfların sınıflandırılmasına Osmanlı Devleti döneminde bir yenisi eklenmiş ve Para vakıfları ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Para Vakıfları, Osmanlı ekonomisi içerisinde ortaya çıktığı andan itibaren önemli bir yer edinmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları toplum yararına çalışan müesseseler olmakla beraber hukuki anlamda tartışmalı konulardan birisi de olmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan tartışmalar 16. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış ve Para Vakıflarını savunanlar ile karşı çıkanlar arasında karşılıklı tezler ortaya konularak risaleler kaleme alınmıştır. Bu risalelerde bir taraftan Para vakıflarının işletilmesi usulünün sert eleştiriler aldığı görülmekteyken diğer taraftan Para Vakıfları uygulamasında bir sakınca olmadığını destekleyen görüşlerin var olduğu bilinmektedir. Tartışmalar genel olarak Para Vakıflarının caiz olup olmadığı sorununa odaklanmış ve bu husustakimeseleler üzerinde durulmuştur.

Literatürde çeşitli işletme yöntemleri görülen Para Vakıfları hakkındaki ortaya çıkan tartışmaların odak noktasını ise Muamele-i Şer'iyye yöntemi oluşturmuştur. Osmanlı Ulemasından bazı âlimlerbu yöntemi borç verilecek paradan kâr elde etmenin hileli bir yolu olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle de Para Vakıflarının meşruluğunun sakıncalı olduğunun ve bu kurumun varlığının ortadan kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Ulemanın arasında Para Vakıflarına karşı çıkanların içerisinde ise özellikle Çivi-zade Muhyiddin Efendi ile İmam Birgivi'nin risaleleri ve ortaya sürdüğü tezler önemli görülmüştür. Diğer taraftan Ulema içerisinde Para vakıfları uygulamasının toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktığı

ve teâmül haline geldiğini savunan bir kesimin de görüşleri ilk görüşe nazaran daha baskın gelmiştir. Bu âlimler arasında ise özellikle Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin risaleleri ve Sofyalı Bali Efendi'nin mektuplarının önemli olduğu görülmektedir. Makalede anlatıldığı üzere Ulemadan bir kısım tarafından faiz olması nedeniyle yasaklanması yönünde fetvalar verilen Para Vakıflarının varlığına bir süre son verilmiş olsa da bu vakıflar varlığını sürdürmüştür. Sonuç olarak, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi tarafından caiz olduğu yönünde verilen fetva ile Para Vakıflarının sayıları artmış ve bu vakıflar toplumda kabul edilir olmuştur.

KAYNAKÇA

Akçay, Cengiz. (2016). “Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Aslan, Ömer. (2011). “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarında Vakıf Hükmünün Sona Ermesi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Barkan, Ömer Lütfi. (1966). “Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar” Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 3, S. 5-6, Ankara, ss. 1-479.

Beyaztaş, Murat. (2016). “İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Cantürk, Kayahan –İrfan Görkaş. (2009). “Osmanlı Dönemi Finansal Kalkınmanın Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S. 44, Bursa. ss. 212-227.

Çağatay, Neş'et. (2006). “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Fazi Konusu ve Bankacılık”, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, *Vakıflar Dergisi*, C. 9, Ankara. ss. 39-57.

Çizakça, Murat. (1993), Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları, İstanbul: İlmî Neşriyat: 8 İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 15.

Dumlu, Emrullah. (2015/2). “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal, Çivizâde, Birgivi)”, *Atatürk Üniversitesi*

İlahiyat Fakültesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi (İLTED), S. 44, Erzurum. ss.303-337.

Gümen, Levent. (2014).“*Türkiye’de Vakıfların Dünü Bugünü*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Keleş, Hamza. (2001). “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma -Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği- ”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, Ankara. ss. 189-207.

Kodaman, Bayram. (1984). “Vakfın Sosyal Fonksiyonu”, *Vakıf Haftası*, Ankara. ss. 95-97.

Keskioglu, Osman. (2006). “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâli Efendinin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Vakıflar Dergisi*, C. 9, Ankara. ss. 81-95.

Köprülü, Mehmet Fuad. (1983).*İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

----- . (2013). Vakıfların Hukukî Mahiyeti – Vakıflar Dergisinden Seçmeler II, (Haz. Yahya Kemal Taştan), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kurt, İsmail. (2015).*Para Vakıfları (Nazariyat ve Tatbikat)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1994).*Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*.İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Okur, KâşifHamdi. (2005). “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi’nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 7-8, Ankara. ss. 33-58.

Özcan, Tahsin. (1999).“Sofyalı Bali Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”,*İslam Araştırmaları Dergisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM),S. 3, İstanbul. ss. 125-155.

----- . (2000).“İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risalesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, İSAM, S. 4., İstanbul. ss. 31-41.

----- . (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Semiz, Yaşar. (2016). “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, C. 19, S. 1, Konya. ss. 89-101.

Şimşek, Mehmet.(1986). “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1, Ankara. ss. 207-220.

Türkoğlu, İrfan. (2013). “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, Isparta. ss. 187-196.

Uzunpostalcı, Mustafa. (2006). “İslam ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuûd Efendinin Para Vakfı Tartışmaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ülker, Yakup–Cengiz Toraman. (2012). “Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, Bişkek. ss. 55-84.

Yediyıldız, Bahaeddin. (1984). “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, *Vakıflar Dergisi*, C. 18, Ankara. ss.5-43.

----- (1986).“Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati)*, C. 13., Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul. ss. 153-172.

